

folklor/edebiyat

halkbilim • iletişim • antropoloji • müzikoloji • tarih • edebiyat

ÜÇ AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

ISSN 1300-7491

CİLT: X SAYI: XXXVII 2004/1

Sahibi: UEM

ULUSLARARASI Eğitim-Öğretim, Basın-Yayın Ltd. Şti.

Genel Yayın Yönetmeni ; Metin Turan

Sorumlu Yazışleri Müdürü : Dr. Faruk Güçlü

Akademik Danışma ve Hakem Kurulu

- Prof. Dr. İlhan Başgöz (100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Özdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner Timur (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhan Bali (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat Bozkurt (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Tomanbay (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Karadağ (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim Karpuz (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Öztürk (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuran Elmacı (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Asker Kartarı (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülsün Parlar (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülay Uğuzman (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ata Atun (Yakın Doğu Üniversitesi)
Doç. Dr. Erman Artun (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhtar Kutlu (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Özkul Çobanoğlu (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Esmâ Şimşek (Fırat Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhsine Helimoğlu Yavuz (Mimar Sinan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sema Sandalcı (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Necmi Akyalçın (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Şükrü Günbulut

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi

Hatay Sokak 9/19, 06410 Kızılay-Ankara Tel: (312) 425 39 20 Fax: (312) 417 57 23

E-mail: folklorededyat@superonline.com

Abone Koşulları

Yurtiçi Yıllık (Postalama ücreti dahil): 60.000.000.-TL
(Öğrenci ve öğretim üyelerine %50 indirimlidir.)

Avrupa için Sayısı: 15 EURO Yıllık Abone Bedeli: 60 EURO

Amerika için Sayısı: 20 \$ Yıllık Abone Bedeli: 80 \$

Abone bedelinin Metin Turan adına 104233 numaralı posta çeki hesabına ya da Halk Bankası Meşrutiyet Şubesi'ndeki 15528 numaralı hesaba yatırılarak, dekontun adresimize gönderilmesi gereklidir. (Abonelerimiz yıl içindeki fiyat artışlarından etkilenmezler.)

Folklor/Edebiyat'ta yayımlanan yazılar
MLA Folklore Bibliyography içinde kaydedilmektedir.

Basım Yeri: Başkent Matbaası, Ankara

TÜRK HALK EDEBİYATINDA DELİ DUMRUL VE DÜNYA KÜLTÜRÜNDEKİ BENZERLERİ

Türk kültürünün günümüze ulaşan eserleri arasında *Dede Korkut Kitabı* hiç kuşku yok ki en önemlilerinden biridir; dil, edebiyat, halk inanışları, gelenekler, sosyal hayat açısından adeta bir hazinedir. Zaten Türk kültürünün yazıya geçmiş, günümüze ulaşabilmiş eserleri son derece sınırlıdır, bu yüzden onun değeri bir kat daha artmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*, unique (tek örnek) değildir. Bu kitabın yazıya geçmesinde kaynak oluşturan güçlü sözlü kültür hâlâ varlığını sürdürmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan boyların (bölümlerin) varyantlarına Anadolu, Balkanlar, Orta Asya'da rastlanmaktadır.

Bu boylardan biri de "Deli Dumrul" dur. Bu boy, *Dede Korkut Kitabı*'nın Vatikan nüshasında bulunmaz, on iki hikâyelik Dresden nüshasının beşinci hikâyesidir. İşlediği temanın etkileyiciliği sebebiyle masal, efsane, türkü haline de dönüştürülmüştür. Bilindiği üzere "Deli Dumrul" da, Azrail'e kendi canı yerine başkasının canını önerme teması işlenmiştir. Dumrul, coşkuyla akan bir derenin' üzerinde kurduğu köprüden geçenden de geçmeyenden de haraç alır. Ağır yakan kadınlardan, yığıtlerin canını Azrail'in aldığını öğrenir. Azrail'e savaş açar. Bu durum Allah'ın gücüne gider, Azrail'i Deli Dumrul'un canını alması için gönderir. Deli Dumrul ölümden ancak kendi canına karşılık bir can getirirse kurtulabilecektir. Annesinden ve babasından canını isteyen Deli Dumrul olumlu cevap alamaz. Karısına durumu anlatır, çocuklarını öksüz koymamasını, evlenmesini vasiyet eder. Deli Dumrul'u seven karısı, onun için yerine kendi canını vermek ister. Deli Dumrul, Allah'a, eğer canını alırsa karısıyla birlikte alması, almayacaksa ikisini de bağışlaması için dua eder. Onun duası Allah'ın hoşuna gider, Azrail'e onun anne ve babasının canını almasını, çifte de yüz kırk yıl ömür bağışladığını bildirir.

Bu hikâye, 1934'te Naci Erenkum, 1946'da Mehmet Necati Öngay, 1946 ve 1951'de Pertev Nailli Boratav, 1957'de Mehmet Çalın, 1964'te Şükrü Elçin, 1971'de Ali İhsan Muratoğlu tarafından derlenmiştir².

1934 yılında Naci Erenkum'un yayınladığı, Antalya'da derlenen, Cuma Ali adlı bir abdalın sazla söylediği metin, hem menkıbe hem destan özelliği gösterir. Azrail'in Dumrul'la can pazarlığı yapması, yine aynı şekilde annesinin ve babasının canını veremeyince, kendisini seven karısının buna razı olması, bu fedakârlık karşısında Allah'ın bu çifte bin yıl ömür bağışlaması anlatılır.³

1964'te Şükrü Elçin'in Tokağ'ın Reşadiye kasabası Bağtaş köyünden derlediği masalda Deli Dumrul adı geçmemekte, parasız bir oğlanın zengin bir adamın yanında çalışması, işi biten adamın kanlı ellerine su dökmesi, bu kişinin kendi kimliğini Azrail olarak açıklaması, oğlanın canını alacağı günü söylemesi, evlendirileceği gün canını

* Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

almaya gelen Azrail'le can pazarlığına girişmesi, annesiyle babasının canını vermeme- si, evleneceği gelinin canını vermeye razı olması üzerine Azrail'in oğlanın anne ve babasının canını alıp bu çifte beş yüzer yıl ömür vermesi anlatılmıştır⁴.

1971'de Ali İhsan Muradoğlu'nun Bolvadin'de derlediği metinde, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kuru çay yerine köpük köpük akan bir dere den bahsedilir. Ayrıca Azrail'in yerini burada bir Türkmen reisi almıştır. Bahsedilen dereye köprü yapıp köprüden geçenden de geçmeyenden de haraç alan Deli Dumrul, bir Türkmen raisinin kızından da para almak isteyince, kız bağırır, raisin adamları tarafından yakalanır. Reise de saldıran Deli Dumrul öldürülecektir. Fakat onun yalvarmalarına acıyan reis kendi yerine bir bedel bulursa affedeceğini söyler. Dumrul'un annesi ve babası mal vermeyi önerir- ler ama can vermeye yanaşmazlar. Karısı iki çocuğunun babasız kalmasını, dul kalırsa hayatta ne yapacağını söyleyerek canını vermeye razı olur. Reis kadına acır, köprüden para alınmaması şartıyla onları bağışlar.⁵ Görüldüğü üzere bu metin daha gerçekçidir, hikâye türüne daha yakındır.

1994'te Tuncer Gülensoy'un Üsküplü öğrencisinden derlediği metin çok kısadır. Bu metin *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyenin özeti gibidir. Fakat son kısımda bir farklılık bulunur: Deli Dumrul'un karısının, yeni gelin olduğu için konuşmadığı, Dumrul'a işaret- le, saçını ikiye ayırıp, ömrümün yarısı benim, yarısı senin demek istediği anlatılır.⁶

1998'de Konya'da Mehmet Şirin Güzel'in derlediği metin "Bir Hikâye" başlıklı olmasına rağmen masal özellikleri taşır. Bir annenin tek oğlu kasabaya alışverişe giderken kendisine yol arkadaşlığı edenin Azrail olduğunu öğrenir, ayrıca Azrail ona evleneceği gün canını alacağını bildirir. Uzun süre evlenmeyen bu şahıs, akrabalarının, çevresinin baskısına dayanamaz, durumu anlatır. Çevresindekiler kendi canlarını vere-ceklerini söylerler, fakat düğün başlayıp Azrail gelince teker teker kaçarlar. Adam, duru- mu bütün açıklığıyla, samimiyetle geline anlatır; gelin kendi canını vermeye razı olur. Azrail, gelinin canını alma denemesinde, bu konuda samimi olduğunu gösteren kadına, Allah'tan emir geldiğini, ikisinin de ömrüne kırkar yıl eklendiğini söyleyip uzaklaşır.⁷

Yukarıda özetlenen "Deli Dumrul"un Anadolu ve Balkanlar varyantlarında cana karşılık bir can bedeli ödemesi temel alınmıştır.

Aynı tema Orta Asya kaynaklı anlatılarda da karşımıza çıkar. Er Töştük destanında İlemen Bay, kendisini öldürmek üzere olan Kâfiroğlu Yel Moğus'a kendi canı yerine oğlu Er Töştük'ün canını önerir. Fakat gelini de Er Töştük'ün yanında yer alınca dev onları bırakır.⁸ Altaylardan derlenen Ay Mangus efsanesinde, fakirliği yok etmek için çeşitli maceralara atılan Ay Mangus, Altın Ergek'le savaşmak zorunda kalır. Gücü tüke- nen Ay Mangus'u Altın Ergek öldürmek üzereyken Ay Mangus'un arkadaşı Çek Pergen onun canına karşılık kendisinininkini önerir ve ölür. Daha sonra devam eden çarpışmada bu sefer de iki çalgıcı Ay Mangus'un yerine kendi canlarını önerirler, fakat söyledikleri şarkıların etkisiyle Altın Ergek'in kendisi ve atı taş kesilir, hepsi kurtulur.⁹ Başkasının yerine ölme özverisi Moğol kahramanı Ögedey için ölen Tuluy ve Humayun için ölen Babur örneklerinde de karşımıza çıkar.¹⁰

Aynı tema "Mahmudum Türküsü" nün de esasını teşkil eder. 1932'de Bertin'da Sadi Yaver Ataman'ın, 1942'de Hikmet İlaydın'ın derlediği iki varyantta can yerine, hapse düşmüş olan Mahmut'un, bundan kurtulmak için annesinden, babasından ve nişanlısından para istemesi anlatılır. "Mahmudum Türküsü", "Deli Dumrul"un gerçekçi döneme uyum sağlamış bir varyantıdır.¹¹

Bu türkünün Gagauz, Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Yunanistan varyantları da vardır. Gagauz varyantında, türküdeki zindana düşen kişinin erkek olduğu, yardım istediği belirtilir. Diğer varyantlarda türküdeki şahıs kadındır, anne, baba, ağabey ve sevgiliyi çağırır, bir sarı yılanı kendisini kurtarmasını ister.¹² Buradaki sarı yılan eril bir unsur gibi düşünülebilir. Sanki yabancı bir erkekten korunmak isteyen bir kadın anlatılmıştır.

Bu temanın benzerine Avrupa'daki baladlarda da rastlanır. İzlanda'dan Kuzey ve Baltık denizine, Batı Akdeniz havzasından Almanya'ya kadar yayılmış, baş kişisi, bir gemici (ölümü temsil eder) tarafından alıkonan kız veya hapse düşmüş erkek olan baladlar tespit edilmiştir. Almanya ve Güney Batı Avrupa baladlarından kaynaklanan Slav baladlarında, hapisten kurtarılması gereken erkek için önerilen bedeli ödeyen fedakâr bir sevgili vardır. Bu baladlardaki ana fikrin de Yunan mitolojisindeki "Alkestis"le bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür.¹³

Yunan mitolojisindeki "Alkestis" efsanesinde, "Deli Dumrul" da da gördüğümüz yine kendi canına karşılık bir can bulunması teması işlenir. Ecel, kendi yerine başka birini bulursa Kral Admetos'un canını almayacaktır. Admetos'un ihtiyar annesi ve babası canlarını vermeyi reddederler; karısı Alkestis, kocasının yerine ölmeyi kabul eder. Yer altı tanrısı Hades'in karısı Persephone, bu bağış karşısında yumuşayarak Alkestis'i kocası Admetos'a geri verir. Başka bir varyantta da Herakles, dostu Admetos'un karısı Alkestis'i ölümün elinden zorla alır.¹⁴ Euripides'in *Alkestis* tragedyasında da işlenen bu konu, Hint mitolojisinde Savitri, Sümer mitolojisinde İnanna ile bağlantılı olarak kullanılır.

Savitri, evlendiği Satyavan'ın bir yıl sonra ölmeye yazgılı olduğunu öğrenir. Ölüm ve Doğruluk Tanrısı Yama, Satyavan'ın canını alıp ormanın derinliklerine götürür. Savitri, uyguladığı ibadet sayesinde Yama'yı izleyebilmektedir. Yama, kadından kurtulabilmek için dilek hakları verir, tek şartı vardır kocasının canını istemeyecektir. Savitri son dileğinde çok çocuk sahibi olmayı ister; fakat evli olan Savitri'nin töre gereği tekrar evlenmesi mümkün değildir. Doğruluk Tanrısı da olan Yama, kadının bu sadakatini, istekliliği karşısında sözünü tutar ve kocasının canını geri verir.¹⁵ Bu anlatıda özellikle Hint inanışları gereği erdemli bir kadının sahip olması gereken sadakat temi ön plana çıkar. "Alkestis" veya "Deli Dumrul"daki gibi kocasının yerine kendi canını veren kadın konusu işlenmez fakat sonuç itibarıyla kocasının canını kurtaran sadık kadın motifi ön plana geçer.

Göklerin kraliçesi olan İnanna, gücünü genişletip yer altını da ele geçirmek ister. Fakat yer altına indiğinde yakalanır. Araya giren tanrılar İnanna'nın, yerine başkasının canını getirmesi şartıyla yeryüzüne çıkmasını sağlarlar. Kocası Dumuzi dışında, karşılaştığı herkes onun için yas tutmaktadır. Buna çok kızan İnanna, kocası Dumuzi'yi yer altına indirir. Dumuzi'nin kardeşi Geştinanna bu duruma çok üzülmemektedir. İnanna da hırsı sebebiyle mutluluğu kaybettiğini anlar ve Dumuzi'yle kardeşi Geştinanna'yı altı aylık sürelerle dönüşümlü olarak yer altına göndermeye karar verir.¹⁶ Bu anlatıda cana karşılık can verilmesi işlenmekle birlikte, mevsim dönüşümünün mitolojik sebebi izah edilmiştir. Burada diğer anlatılarda erkeği için fedakârlık eden kadın yerine, kendisi için yas tutmayan kocasını cezalandıran bir kadın figürünü görürüz. Bu ele aldığımız metinlerde, ataerkil düşüncenin kadına yüklediği değer yargıları çok açık bir şekilde görülmektedir. Kadının en önemli erdemi, erkeğine sadık olması, yeri geldiğinde onun yerine kendi canını verebilmesi, çocuklarını babasız bırakmamasıdır.

"Alkestis" ile "Deli Dumrul" arasındaki benzerliklerden dolayı Türk halk anlatılarında Yunan mitolojisinin etkisinden bahsedilmiştir. Fakat milattan önce beşinci yüzyılda yazılan *Alkestis* tragedyası ile milattan sonra on beşinci yüzyılda yazılmış *Dede Korkut Kitabı*'ndaki "Deli Dumrul" hikâyesindeki benzer motifin, Anadolu'ya Türkler tarafından mı getirildiği ya da Türklerin bunu Anadolu'da mı bulduğu tartışmalı bir konudur. *Dede Korkut Kitabı*'nı Avrupa'da tanıtanlardan birisi olan oryantalist Von Diez, "Kiklop" ile "Tepegöz" arasındaki benzerliklere dikkat çektiikten sonra, Yunan mitolojisinin Araplar ve Müslümanlar tarafından tanınmadığını, İskender ordularının taşıdığı kültürün bilindiği ve bu malzemenin yayılmasında onun bir işlevi olmadığını, dolayısıyla Türk edebiyatında Yunan etkisi değil, tersine Yunan mitolojisinde Türk edebiyatı etkisinden bahsedilebileceğini ileri sürmüştür.¹⁷

Ege'nin deniz ticareti açısından canlı olması sebebiyle bu türden kültürel ürünlerin ticarî temaslarla taşındığını ileri sürmek daha ihtiyatlı bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca

insan beyninin çalışmasının aynı olması, bazı sosyal olay ve durumların insan topluluklarında aynı şekilde yaşanması yüzünden pek çok yerde benzer kültürel ürünlerin ortaya çıktığı da gözden irak tutulmamalıdır.

DİPNOTLAR

1. *Dede Korkut Kitabı*'nin günümüz Türkçesine aktarılan yayınlarında "kuru çay"dan bahsedilir. Son dönemdeki araştırmalar, "kuru" diye okunan ve Türkçe'de var olduğu anlamıyla kabul edilen kelimenin, aslında Moğolca, coşkun anlamındaki "kuri" kelimesi olduğunu göstermiştir (Osman Fikri Sertkaya, "Dede Korkut Kitabında Moğolca Unsurlar", ve Vahid Adilov, "Kitab-ı Dede Korkut'un Metni Üzerine Bazı Notlar", VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 9.11.1999.).
2. Saim Sakaoğlu, "Tokat'ta Derlenen Bir Deli Dumrul Hikâyesi", *Dede Korkut Kitabı*, C. 1, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1998, s. 138.
3. Sakaoğlu, "Naci Erenkum'un Antalya'da Derlediği Metin", a.g.e., C. II, s. 1013-1016.
4. Şükrü Elçin, "Deli Dumrul Hikâyesinin Bir Varyantı", *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 48.
5. Sakaoğlu, "Ali İhsan Muradoğlu'nun Bolvadin'den Derlediği Metin", a.g.e., C. II, s. 1017-1018.
6. Sakaoğlu, "Prof. Tuncer Gülensoy'un Üsküplü Öğrencisinden Derlediği Metin", a.g.e., C. II, s. 1019-1020.
7. Sakaoğlu, "Konya-Mehmet Şirin Güzel Derlemesi", a.g.e., C. I, s. 475-482.
8. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.542-547.
9. Ögel, a.g.e., s. 324-327.
10. Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1988, s. 203-204.
11. Ali Osman Öztürk, "Mahmudum Türküsü'nün Uluslararası Balad Geleneğindeki Yeri", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Edebiyatı Sektörünü Bildirileri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 229-235.
12. Öztürk, a.g.e., s. 230.
13. Öztürk, a.g.e., s. 235.
14. Tahir Alangu, "Türk Masallarında Yunan Etkileri ve Dede Korkut Kitabı Üzerine", *Türk Folkloru Elkitabı*, Adam Yayınları, İstanbul, 1983, s.274-279.
15. Günül Özlem Ayaydın, "Masalla Ölümüne Maydan Okuyan İnsan: Alkestis, Dumrul, İnanna ve Savitri Anlatılarının Karşılaştırmalı İncelemesi", *Millî Folklor*, Sayı: 55, Sonbahar 2002, s. 16-18.
16. Ayaydın, a.g.e., s. 21-23.
17. Alangu, a.g.e., s. 274-276.

SUMMARY

The variants of the story of Deli Dumrul are encountered in the following regions such as Central Asia, Balkans and Anatolia. To sacrifice his life for the sake of the other, which is the main theme of the story of Deli Dumrul, shows similarities alike Alkestis in Greek, Savitri in Indian and İnanna in Sumerian mythologies. The reason of this main theme is so frequently seen in the stories of the many nations can be explained by the cultural interactions and the resemblences of the stimulus of the work-flow of mind irrespective of places and societies caused by the development of the sea trade.

Key words: Deli Dumrul, Alkestis, Savitri, İnanna.